

DOI 10.26565/2077-5105-2021-26-03
УДК 316.472.47

Любов Бевзенко

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України, вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, e-mail: lbevzenko@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0002-4020-1937

Олена Злобіна

доктор соціологічних наук, професор, завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України, вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, e-mail: ezlobina@ukr.net, ORCID ID orcid.org/0000-0003-2593-788X

ВОЛОНТЕРСТВО В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТА СТРУКТУРНИХ ЗМІН: ГЕНЕЗА ТА АГЕНТНІ ВПЛИВИ

Генеза волонтерства як джерела соціальної агентності в умовах суспільної напруженості і кризових ситуацій змщує дослідницьку увагу від його розгляду як діяльності, що підтримує діяльність офіційних структур, до розгляду волонтерства як самодостатньої активності з вирішення нагальних завдань, що постають перед суспільством у ситуаціях соціальної нестабільності та інституційної нестійкості. В якості дослідницької перспективи обрано парадигму складності, що пропонує погляд на суспільні процеси крізь призму нелінійної системної динаміки. Основа концептуальної рамки дослідження – виокремлення двох механізмів соціальних змін – організаційного та самоорганізаційного. Процеси соціальної самоорганізації виявляють себе в кризові моменти життя суспільства через діяльність потужних волонтерських спільнот, які стають агентами змін за рахунок своєї емерджентності. Ознаками такої волонтерської спільноти є її атрактивність, процесуальність та специфічна ієрархічність, яка має лідерську основу. Генеза спільноти волонтерів розглядається в контексті соціоструктурних змін. На прикладі взаємодії спільноти волонтерів із спільнотами вимушено переселених осіб та учасників бойових дій показано, що спільноти донорів та реципієнтів взаємопов'язані у власному розвитку. Виокремлено особливості динаміки агентності волонтерства в кризових умовах, яка визначається співвідношенням самоорганізаційних та організаційних механізмів на різних етапах кризових ситуацій. Підкреслено, що від початку кризи самоорганізаційні структури виступають активними самостійними агентами, проте мірою посилення інституційної складової ініціатива по відновленню соціального порядку поступово переходить до організаційних структур, роль агентності самоорганізаційних структур зменшується. Зниження енергетичного потенціалу агентності волонтерства пов'язано також з внутрішніми перебудовами і адаптацією спільнот, що виникли в момент кризи і були головними адресатами допомоги. Проте цей потенціал може швидко відновлюватися на тлі нових викликів (наприклад пандемії) і неготовності реагувати на ситуацію з боку організаційних структур.

Ключові слова: агентність, волонтерство, самоорганізація, соціальні зміни, соціальні спільноти.

Українське волонтерство в тому вигляді, який воно набуло з моменту революції Гідності і початку військових подій на Сході країни та окупації Криму, стає предметом все більшої уваги дослідників з різних

дисциплінарних полів. Не дивлячись на семирічний термін його існування, увага до нього лише зростає, що не виглядає випадковим. Особливість цього явища на тлі того, що у світі зазвичай прийнято назива-

ти волонтерством, заслуговує на глибоку і всебічну наукову рефлексію, насамперед через те, що його генеза та соціальна роль мають в українському суспільстві особливу специфіку. Несхожість ця лежить перш за все у площині відмінності звичного волонтерства як індивідуальної практики від того колективного Руху, наявності чисельних потужних волонтерських спільнот, що спостерігалися у нас. І, можливо, саме з тієї причини, що це явище також позначалося в суспільному дискурсі як волонтерство, його особливість не відразу побачили навіть суспільствознавці. Можна було чути зауваження, що для складних часів волонтерська допомога країні є звичною. Насправді ж волонтерський рух, що виник і поширився у той час у нас, суттєво відрізняється від традиційного волонтерства, оскільки його учасники не просто надавали допомогу регулярним соціальним інститутам, які мали б брати на себе тягар додання складної суспільної ситуації. У багатьох інституційних полях цих регулярних інститутів після революції Гідності і зміни влади просто не було. Волонтери замінювали собою на якийсь час ці непрацюючі інститути в таких критичних інституційних секторах, як армія, військово забезпечення, військова медицина, госпітальні практики, соціальне забезпечення внутрішніх переселенців, а від початку пандемії COVID-19 до цього переліку додалася і система охорони здоров'я. Зважаючи на численні виклики, що постають перед українським суспільством у процесі трансформацій, дослідження українського волонтерства як специфічного агента змін потребує не лише опису його конкретних практик, а й теоретичного осмислення особливостей його виникнення та функціонування.

Волонтерський рух в Україні був інституціоналізований на законодавчому рівні ще в 2011 році [1]. Не обійшли його увагою і науковці. В різних ракурсах тему представлено в дисертаціях, підготовлених в педагогічних [2; 3; 4;5], юридичних [6;7], управлінських [8; 9] та інших [10; 11] науках. Серед цього розмаїття дисертацій є і соціологічні [12; 13; 14]. Дослідження волонтерства в соціологічному контексті в Україні зосереджені навколо проблематики інституціоналізації руху [15; 16; 17; 18], його зв'язку з розвитком громадянського суспільства [19; 20; 21], окреслення соці-

ального портрету учасників волонтерській діяльності [22; 23; 24; 25], ставлення до волонтерства в масовій свідомості та оцінки волонтерського руху населенням [26; 27]. Водночас, попри існування численних описових робіт, у соціологічному дискурсі бракує визначення методологічного підґрунтя для пояснення нової конфігурації волонтерського руху, яка постала на тлі радикальних трансформацій українського суспільства, «запущених» під час Євромайдану, і застосування запропонованих концептів для розуміння тенденцій його подальших трансформацій. Відповідно, *мета* цієї статті – визначення генези та характеру агентних впливів волонтерства на соціальні зміни в умовах інституційної нестійкості та соціоструктурних перетворень.

Вже стало звичним для різних дискурсивних практик позначати стан сучасного світу як нестабільний, складний, невизначений та мінливий. Про це говорять у різних інтонаціях філософи і журналісти, психологи і соціологи. З'явилася навіть відповідна аббревіатура VUKA-світ, що складається з перших літер англійських слів «нестабільність», «невизначеність», «складність», «неоднозначність». Проте не так часто можна зустріти наукові концептуалізації, які б конструктивно, а не лише констатуючи, «працювали» з цим явищем. Актуальним тут є питання, як відбуваються соціальні зміни за умов такої нестабільності і рухливості. Де знаходяться точки росту цих змін, в який бік вони йдуть і кого можна вважати їхніми агентами. І, зрештою, якою є анатомія і соціальна технологія цієї агентності.

Особливими рисами українського волонтерства, що активно зростало під час Майдану та розгортання збройного протистояння на Сході країни, були яскраво виражена колективність та спільнотність, а також унікальна суспільна роль, яку воно відіграло з моменту спонтанної появи у 2014 році, перебравши на себе функційні навантаження критично важливих інституційних секторів. Відповідно, перед дослідником постають питання, що собою являють ці спільноти в різних, важливих для соціологічного розгляду ракурсах, як виглядають ці спільноти на фоні загальної суспільної мапи, яка природа їх появи і які соціальні функції вони виконують.

Методологічне підґрунтя для пошуку відповідей на ці питання, на нашу думку,

міститься у парадигмі складності [28]. Особливість цього парадигмального підходу – погляд на суспільні процеси через призму нелінійної системної динаміки. Основа концептуальної рамки – виокремлення двох механізмів соціальних змін – організаційного та самоорганізаційного [29]. Ці два механізми завжди діють одночасно, і саме домінування одного чи іншого робить суспільні впорядкованості такими різними. Лише баланс і узгодженість між ними дозволяє суспільству рухатися шляхом сталого розвитку, не попадаючи в кризи анархії чи архаїки (лише самоорганізація), бюрократії та авторитаризму (лише організація).

Що ж відбулося в нашій країні в 2014 році і яким виглядало співвідношення цих механізмів на той момент? Формальні соціальні інститути, їх досить неповороткий, але чітко регламентований механізм – це організаційний бік суспільного існування і поступу. Ті ж реальні практики у площині суспільних взаємодій, що виникають в різних інституційних полях – це прояв самоорганізації. Такі практики спонтанні, ніде не прописані і формально не узгоджені. Але вони закривають собою усі лакуни, що залишаються після організаційних обмежень, і тим самим «зшивають» соціальну тканину. Криза інститутів на формальному рівні – шлях до активізації соціальної самоорганізації. І далеко не завжди це буває у позитивному напрямі. Корупція, її широка поширеність – один з проявів негативних суспільних практик, що виникають завдяки механізмам самоорганізації. Волонтерство і волонтерські спільноти – приклад якісно інший. Це результат закономірної дії потужних самоорганізаційних механізмів у момент високої соціальної напруженості і інституційної кризи [30]. Але треба підкреслити: закономірність цього була лише в межах варіативності. Нелінійні моделі говорять нам про те, що в точках суспільної кризи (біфуркації) можливі різні варіанти розвитку подій. І той, хто розраховував на розпад країни в 2014 році, робив це не безпідставно. Рятівною тут виявляється невелика випадковість, яка повертає події на той чи інший шлях з можливих варіантів. Де була ця доленосна подія, сказати важко, хто першим виголосив волонтерське гасло – теж невідомо. Але процеси самоорганізації пішли в цей бік, мобілізували країну на супротив кризи і руйнації. Напевне, витоки

цього треба шукати ще в натрах Майдану і тих спільнот, що виникали там і потім переросли у великі волонтерські соціальні утворення.

Загальне визначення тогочасної ситуації в країні як нестабільної і кризової вимагає уточнення. На наш погляд, міру нестабільності можна визначити через міру соціальної напруженості, для якої об'ємним і добре працюючим виявляється поняття *соціальної тканини* [30]. Від простої метафори до поняття ми тут можемо перейти шляхом визначення соціальної тканини як міри щільності соціальних мереж (наявних соціальних спільнот), стійкості мережевих взаємодій і наявності можливості для членів суспільства шляхом цих взаємодій задовольняти свої потреби. Перебуваючи в таких мережевих спільнотах (реальних або уявних), людина відчуває солідарну підтримку цих спільнот, наявність того, що можна позначити як її «соціальне тіло». Міра щільності цих спільнот і надійності «соціального тіла» і є мірою щільності соціальної тканини, що, своєю чергою, визначає міру соціальної напруженості.

Ситуація в країні після 2014 року характеризувалася суттєвою руйнацією картини цих мережевих взаємодій і появою розривів у соціальній тканині. Крім інституційної неспроможності, важливим моментом суспільної нестабільності була руйнація звичного соціального порядку, спричинена не лише протистояннями з політичних та ідеологічних мотивів. Звичний порядок життя був найбільш радикально порушений насамперед для учасників військових дій і для мирного населення, яке було вимушено покинути місця постійного проживання. Відповідно, діяльність волонтерів була спрямована на відновлення щільності соціальної тканини для представників низки спільнот. Низка адресатів волонтерської допомоги у 2014-2015 рр. була досить значною: від матеріального забезпечення української армії в цілому до організації відпочинку дітей, які були евакуйовані із зони ведення бойових дій. З тих часів акценти волонтерської уваги дещо змістилися, і на даний час основними адресатами волонтерської діяльності залишаються *вимушені переселенці та учасники/ветерани АТО (ОСС)*.

Варто зазначити, що це досить специфічні спільноти. Якщо традиційно соціальні

групи виокремлюються на основі наявності спільної діяльності (наприклад професійні), спільних групових установок та орієнтацій, спільного простору існування тощо, то внаслідок військових дій в країні з'явилися групи, які об'єднані втратами: переселенці втратили спільний простір життя, ветерани – відчуття нормальності життя як такого. У процесі стабілізації ситуації в країні виникли величезні нові утворення розпорощених територіально, але об'єднаних ментально і статусно людей. Сьогодні спільнота внутрішньо переміщених осіб налічує майже півтора мільйони, а спільнота учасників бойових дій та ветеранів АТО/ОСС більше 400 тис осіб¹. Ці групи від початку потребували суттєвої соціальної підтримки з боку держави, для якої кількість реципієнтів збільшилася внаслідок конфлікту майже на 2 млн осіб, що для країни, в якій на 25 млн працездатного населення (віком від 15 до 64 років) припадає 11,1 млн пенсіонерів, досить відчутне навантаження [33].

І тут варто перейти до теми генези спільнот і подивитися, які зміни після 2014 року відбувалися у спільноті волонтерів і як змінилися спільноти їхніх головних реципієнтів – ВПО та ветеранів АТО/ОСС.

Волонтерські спільноти, які виникли в 2014 році, продовжують існувати і дотепер, хоча і з великими змінами і зменшенням кількості. Що можна сказати про ці спільноти, спираючись на методологічні можливості парадигми складності?

В рамках зазначеної парадигми ці спільноти носять назву *атракативних соціальних структур*. Вже в цій назві міститься їхня основна характеристика – вони мають силу тяжіння, працюють як певний соціальний магніт для своїх членів. У самому слові «тяжіння» є вказівка на те, що такі структури тримаються не лише на раціональному виборі, а значною мірою на відповідних емоціях, які і спрямовують це тяжіння.

¹ Станом на 26 квітня 2021 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1 465 654 осіб [31], а за даними Міністерства у справах ветеранів України та Міністерства у справах ветеранів України, на 01.02.2021 до Реєстру учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, внесена інформація про 405 711 учасників бойових дій [32].

Хоча волонтерські спільноти можна позначити як соціальні мережі, але про них не скажеш, що вони виключно горизонтальні. Ні, там існує певна ієрархія – не владна, а лідерська. Це приблизно така ієрархія, що є в ігровій команді: загальна справа, але є лідер, навколо якого усі добровільно єднуються. Лідер або кілька лідерів складають ядро спільноти, решта належать до периферії – більш щільної або більш розрідженої в залежності від відстані до ядра.

Ще одна суттєва характеристика цих спільнот – їхня *процесуальність*. Про них не можна говорити як про щось статичне. Це те, що існує лише як процес. І тут знову порівняння з ігровим процесом може бути доречним: як і будь-яка гра, спільнота існує завдяки процесу безперервних взаємодій і комунікацій між її членами. Згадана вище відстань до ядра вимірюється саме щільністю цих взаємодій і комунікацій.

Особливістю усіх сучасних волонтерських спільнот є те, що взаємодія і комунікація більшою мірою відбувається через *онлайн-мережі*. Це нівелює географічні обмеження на учать у спільнотах. Географія виявляється суттєвим фактором, коли взаємодія ґрунтується на технічній або фізичній допомозі загальній справі. Коли ж йдеться про матеріальну допомогу, залучення нових членів, пошук ідей та консультацій стають неважливими і не впливають на ефективність результату. До волонтерських спільнот різного напрямку належить багато українців, що живуть за межами країни, але активно долучаються до процесів, що тут відбуваються. І волонтерські спільноти для них стають вікном у таку можливість.

Як будь-який процес, волонтерські атракативні структури вимагають постійного притоку енергії, що його живить і тримає. Вище ми підкреслили, що ці спільноти тримаються на енергії емоційного тяжіння для їхніх членів. І тут наявність постійної комунікації через електронні мережі важко переоцінити. Лідер та ті, хто входять до ядра спільноти, постійно продукують відповідний наратив, який підживлює рівень емоційної єдності. В різних інституційних полях він різний. Загальна канва одна: є виклик, і лише ми можемо на нього відповісти. Разом ми зможемо. Наявність регулярних повідомлень про успіхи тримає цей наратив на рівні високої довіри. А наявність можливості зворотного зв'язку через

коментарі робить тканину нарративу багатомірною.

Однак енергетична насиченість волонтерського руху, спрямованого на відновлення щільності соціальної тканини, буде поступово згасати мірою того як буде відновлюватися ця тканина для тих спільнот, які були головними об'єктами їхньої уваги. Тому варто подивитися на те, які зміни відбулися у спільнотах вимушено переселених осіб і ветеранів.

Становище переселенців постійно відстежується завдяки національній системі моніторингу, який здійснює в Україні з 2016 року Міжнародна організація міграції. За даними останньої хвили моніторингу, результати якого будуть розглянуті нижче, можна констатувати, що їхній статус як такий, що набутий унаслідок вимушеного переміщення, поступово рутинізується, вони набувають статусних характеристик постійних мешканців тих населених пунктів, в яких проживають. Наразі частка ВПО, що перебувають у нинішньому місці проживання більше ніж три роки, становить 82%. Причому для більшості питань повернення після завершення конфлікту до місця свого проживання втратило актуальність: 39% ВПО не планують повернутися назад навіть після завершення конфлікту, в той час як повернутися хотіли б 19%, а 25% ще не вирішили [34].

Це не означає, що ВПО як група перестала бути реципієнтною, однак державну допомогу називають джерелом доходів лише половина опитаних 51%. До того ж більшість (65%) серед тих, хто з часом повернувся на неконтрольовані території, становили особи віком 60 років і старше, що дещо зменшило потреби цієї групи в соціальній допомозі. Наразі частка економічно активного населення серед ВПО, за даними моніторингу, становить 54% і складається з респондентів, які або мали роботу (46%), або активно шукали її та були готові вийти на роботу протягом двох тижнів (8%). Економічно неактивне населення – це переважно пенсіонери (24%) та особи, зайняті роботою по дому, доглядом за дітьми тощо (14%). Рівень зайнятості ВПО віком від 20 до 64 років значно нижчий за рівень зайнятості цієї ж вікової групи серед загального населення України (54% проти 67%) [34].

Дані моніторингу підтверджують, що процеси всередині спільноти ВПО зага-

лом вкладаються в теоретичний каркас U-подібної кривої, що була запропонована для опису динаміки емоційних та психологічних станів на різних етапах міграційного циклу [35]. Згідно з цією моделлю, мігранти від першопочаткового стану оптимістичних надій переходять через посупове розчарування до стану максимальної безпорадності, однак поступово, мірою інтегрування в нове середовище позитивне світосприйняття відновлюється і завершується повноцінною адаптацією і поверненням оптимістичних надій і сподівань. Переживання вимушених переселенців мають, скоріше, вигляд J-подібної кривої, оскільки починаються фактично з третього етапу, для якого характерний максимальний психологічно негативний стан. Проте наразі ми спостерігаємо зростання позитивного світосприйняття і поступову інтегрованість до нових умов. Дані підтверджують, що половина ВПО вважають себе повністю інтегрованими в місцеву громаду, ще 39% опитаних ВПО заявили, що інтегровані частково. Натомість не інтегрувалися наразі лише 7%. Крім того, зафіксований високий рівень відчуття довіри між ВПО та приймаючою громадою: 76% повідомили, що «цілком можуть довіряти» або «можуть довіряти значною мірою» місцевим жителям у їхньому нинішньому місці проживання, що значно вище порівняно з попереднім раундом моніторингу, коли таку позицію підтримувало 69% опитаних [34].

Ці дані добре показують, що ті форми, в яких від початку здійснювалась волонтерська допомога ВПО, втратили нагальність. Це не означає, що представники цієї групи не потребують допомоги. Зокрема, основною проблемою для ВПО залишається відсутність власного житла, яке мають наразі лише 11% опитаних, однак більшість (60%) спроможні орендувати житло і лише 5% продовжують проживати в гуртожитках, а 2% – у центрах колективного проживання ВПО [34].

Як бачимо, група ВПО потребує наразі насамперед інституційної підтримки, зокрема активізації програм пільгового будівництва житла. І хоча в суспільному дискурсі вимушено переміщені особи розглядаються переважно як реципієнти, а медіа подають цю групу як таку, що потребує соціальних витрат, або відносять її до соціально вразливих категорій населення, які

не можуть самостійно захистити свої інтереси [36], насправді ВПО фактично вийшли з фокусу уваги волонтерської спільноти, а більшість з них мають перспективи стати частиною приймаючої громади з поступовою втратою актуальності статусу переміщених осіб. Безумовно, частково задіяність волонтерів у цій сфері зберігається, але не може виконувати роль потужного енергетичного живлення активності.

Спільнота ветеранів натомість продовжує виступати реальним полігоном для докладання зусиль волонтерів. Гібридна війна триває, армія потребує допомоги, хоча і не в таких масштабах, як раніше, а самі учасники АТО/ОСС поки що не в змозі відновити щільність соціальної тканини.

Насамперед слід зазначити, що попри те, що ветеранів близько 400 тис., вони є безпосередньою частиною життя майже половини населення країни. За даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи»,² 45,8% респондентів мають серед рідних, знайомих, друзів учасників бойових дій на Донбасі. Причому більшість опитаних (62,5%) погоджуються з тим, що учасники бойових дій на Донбасі – патріоти, які заслуговують на повагу та підтримку з боку держави. Характерно, що навіть у формулюванні питання автори дослідження використали водночас і поняття поваги і поняття підтримки. Тобто реципієнтність групи розглядається як її атрибутивна характеристика. Однак героїзація і стигматизація ветеранів відбуваються фактично паралельно. Образ патріота співіснує з образом жертви і навіть образом авантюриста: 41% респондентів в тому ж опитуванні погоджувались з думкою, що більшість учасників бойових дій на Донбасі – жертви обставин, які потрапили на війну не зі своєї волі, а 35,8% вважали, що серед учасників бойових дій на Донбасі багато шукачів пригод та наживи [37].

Певною мірою маємо парадоксальну ситуацію: учасники АТО від початку в більшості були саме активними провідниками соціальних змін. Відповідно, можна було очікувати, що їхня активність мала б про-

довжуватися після повернення до мирного життя. Але насправді і самі ветерани, і загал не дуже налаштовані на такий сценарій. За даними моніторингу Інституту соціології НАНУ, 34% опитаних вважають, що ця соціальна група впливає на зміни, які відбуваються у житті країни, позитивно; 37,5% оцінюють цей вплив нейтрально і 28,4% вважають, що учасники АТО (ОСС) справляють негативний вплив на зміни [38, с. 539].

Формуванню негативного образу учасників АТО активно сприяють медіа. Це підтверджує, наприклад, здійснений нами аналіз публікацій про ветеранів на ресурсі «Цензор.net», який великою мірою спеціалізується саме на висвітленні проблем ветеранів. Виявилось, що з 335 матеріалів, які були відібрані за тегом «ветеран» у назві, лише 17 не мали негативного наповнення. Решта ж матеріалів висвітлювала ситуації, в яких ветерани показані або як постраждалі або як учасники зіткнень. Таким чином, ресурс фактично представляє групу ветеранів як соціально дезадаптовану.

Слід зазначити, що сьогодні активність ветеранів у всіх сферах життя фактично мінімальна, хоча в країні налічується 1200 ветеранських організацій [39]. Навіть сама ідея активізації участі ветеранів у суспільному житті також пов'язана, скоріше, із задоволенням потреб цієї групи як реципієнтів. В опитуванні КМІС³ ставилося питання «Як, на Вашу думку, вплине залучення ветеранів АТО/ООС до суспільно-політичного життя?» Виявилось, що найчастіше респонденти обирали варіанти, пов'язані із задоволенням потреб ветеранів (24%) або потреб усіх груп населення, включно з ветеранами (17,7%). Натомість 20% вважали, що залучення ветеранів до суспільно-політичного життя нічого не змінить. Більше того, 30% респондентів взагалі висловилися проти участі ветеранів у політиці [39].

Отже, маємо доволі складну картину. Учасники спільноти дотепер мають проблемами із соціальною інтеграцією як внаслідок

3 Польовий етап дослідження тривав із 24 травня до 7 червня 2019 року. Загалом у рамках дослідження було проведено 2021 інтерв'ю з респондентами за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій). Вибірка репрезентативна за такими показниками, як стать, вік, тип поселення та область проживання. Максимальна випадкова похибка вибірки не перевищує 2,2%.

2 Польовий етап тривав з 16 по 27 лютого 2021 р. Загалом було опитано 2003 респонденти за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій). Вибірка репрезентативна за такими показниками, як стать, вік, тип поселення та область проживання. Максимальна випадкова похибка вибірки не перевищує 2,2%.

власних психологічних проблем, так і через неготовність загалу визнати за ними самостійну активну роль у суспільному житті. Самоідентифікація ветеранів із власною спільнотою дуже сильна, і ґрунтується вона саме на основі спільного пережитого досвіду участі в бойових діях. Відповідно, вони не надто налаштовані приймати допомогу від тих, хто такого досвіду не має. Спільнота волонтерів продовжує вкладати значні зусилля в допомогу ветеранам, однак взаємодія з ними не надто ефективно. Волонтери докладають багато зусиль для повернення ветеранів до нормального соціального життя, але скаржаться на пасивність самих ветеранів. От як описує цю ситуацію одна з організаторок Фестивалю вакансій для ветеранів АТО: «Ми продовжуємо свою роботу. Не питайте нас, як вам це вдалося і навіть ви все це робите. Ми робимо це тому, що хтось має це робити. Але сил і бажання у всіх небагато» [40]. Знову, як і у випадку зі спільнотою ВПО, бачимо, що енергетика активності волонтерів у допомозі ветеранам не дає поштовху активізації руху. Водночас сама по собі ідея об'єднання ветеранів, що ґрунтується на бажанні бути частиною групи однодумців, підтримуючи таким чином свою позитивну соціальну ідентичність, вельми важлива. Перспективним у цьому сенсі могла б стати діяльність, спрямована на розвиток волонтерського руху зсередини ветеранської спільноти з метою взаємодопомоги та взаємопідтримки.

Як бачимо, розвиток волонтерської активності прямо пов'язаний з трансформаціями всередині груп реципієнтів і особливо із змінами їхнього соціального статусу. Якщо група вимушених переселенців від початку мала, швидше, маргінальний статус, маркувалася як спільнота обездолених і полишених державою безпорадних людей, то військові, захисники, навпаки, мали високий соціальний статус і користувалися суспільною повагою. Наразі обидві ці групи змінюють статус: ВПО позбавляються безпорадності і вже не розглядаються як ключові реципієнти, а ветерани АТО/ОСС, навпаки, втрачають ореол слави і пошани і якщо не маргіналізуються, то принаймні «закриваються», що також сприяє згортанню масових колективних дій волонтерської спільноти.

В умовах послаблення зовнішніх запитів джерелом підтримки існування і активнос-

ті волонтерської спільноти залишаються два головні ресурси. По-перше, її підтримують процеси, які відбуваються на мікрорівні, у площині індивідуального життя і спонукають конкретну людину долучатися до волонтерських дій. Тут варто знову повернутися до парадигмальної основи. Самоорганізацію в соціальному середовищі не можна зрозуміти і описати в тому разі, коли ми залишаємося лише на рівні людини соціальної. Лише єдність соціо-антропо-культурних характеристик суспільного середовища дозволяє зрозуміти, як в ньому працюють спонтанні механізми самоорганізації. У цьому контексті стає в нагоді і добре працює, поняття «габітусу», яке для нас ґрунтовно представив П. Бурдьє [41]. Габітус – це певне психосоматичне утворення, яке зумовлює більшість людських повсякденних практик і в якому закодована як соціальна, культурна, так і антропологічна історія людини. Соціальна криза, розриви соціальної тканини відбиваються і на габітуальній кризі. Тому можемо припустити, що залучення до волонтерських спільнот на мікрорівні проявляється як спосіб людей вирішити свою персональну габітуальну кризу, спосіб вийти на нову габітуальну рівновагу. В нашому випадку йдеться про ті кризи, які для багатьох зумовили участь у революції Гідності і які не закрилися після її закінчення внаслідок нових викликів, пов'язаних з початком війни. Саме завдяки цьому волонтери продовжують робити те, що «хтось має зробити». По-друге, волонтерство як самоорганізаційний процес швидко активізується на тлі нових викликів, до яких не готові організаційні структури. Саме тому так швидко постала волонтерська спільнота в країні на тлі пандемії COVID-19, допомагаючи медиками і населенню отримати необхідні засоби захисту і допомоги хворим.

Висновки. Підсумовуючи здійснений нами аналіз, варто зупинитися на кількох ключових моментах. На початку дослідження ми констатували, що попри те, що українське волонтерство існувало і розвивалося в країні від часів набуття незалежності, в момент загострення суспільної кризи під час Революції гідності і ескалації конфлікту на Сході відбувся радикальний підйом волонтерського руху. Перед дослідниками постало завдання осмислити перетворення, що відбувалися в цій формі громадянської

активності. Як наслідок, швидко зростає і кількість публікацій, присвячених розгляду різних сторін волонтерства. Якщо до 2014 року було захищено 4 дисертації по цій проблемі, то за останні п'ять років захищено вже 9 дисертаційних робіт. Проте в соціологічних дослідженнях зберігається тенденція описовості, методологічний каркас не визначається, що не дає можливості наблизитися до розуміння генези волонтерського руху та визначити специфіку його агентної ролі в суспільних перетвореннях.

Запропонований нами підхід, ґрунтований на парадигмі складності, дає можливість пояснити, як на тлі інституційної нестійкості постає саморганізаційна генеза колективної активності, яка каналізується у волонтерський рух, спрямований на відновлення соціальної тканини. Для початкового етапу характерна масова спільна допомога, причому мобілізація має чітко визначені напрями дій: є ті, хто потребує допомоги, і ті, хто готовий її надавати. В цей момент агентність волонтерства надзвичайно велика, оскільки відбувається заміщення не працюючих у повну силу організаційних структур. Однак мірою посилення інституційної складової держава прагне повернути собі важелі керування соціальною

ситуацією, а отже, втрачається той ґрунт, на якому постала практика колективного волонтерства. Лакун, які треба закривати, залишається небагато. Волонтерам не заважають виступати з ініціативами, але їхні зусилля по відновленню щільності соціальної тканини стають все менш помітними. Агентність у напрямку змін у бік стабілізації ситуації переходить до інституційних утворень, агентна ініціатива починає реалізується за рахунок дієвості організаційних механізмів соціальних змін.

Повертаючись до основних положень нелінійного бачення суспільних змін, маємо констатувати: волонтерство – це самоорганізаційний бік інституційних практик. Без приведення до балансу з інституційними організаціями, без пошуку можливості діяти різними методами, але в одному напрямі, здійснити вихід країни з затяжної кризи, яка триває вже не один рік, досить важко. Спроби поєднати ці дві потуги – державні інститути та самоорганізацію волонтерства – поки що не надто успішні. Стабілізація інституційних порядків супроводжується їхнім дистанціюванням від самоорганізаційних практик і намаганням перебрати на себе роль головного агента змін. Поки що знайти точку балансу не вдається.

Отримано 30.06.2021

Список літератури

1. Про волонтерську діяльність. Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 42, ст.435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 20.05.2021).
2. Бондаренко Т. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу: автореф. дис... канд. пед. наук. Київ, 2008. 20 с.
3. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп: автореф. дис... канд. пед. наук. Луганськ, 2009. 20 с.
4. Червоненко К. С. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до організації волонтерської діяльності учнівської молоді: автореф. дис... канд. пед. наук. Мелітополь, 2019. 20 с.
5. Говоруха Н. О. Соціально-педагогічні умови розвитку волонтерського руху в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук. Київ, 2021. 20 с.
6. Вашкович В. В. Адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави: автореф. дис... канд. ю. наук. Ужгород, 2018. 20с.
7. Сірко В. С. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні: автореф. дис... канд. ю. наук. Одеса, 2018. 20с.
8. Голуб В. Л. Волонтерська діяльність в системі взаємовідносин держави і суспільства: автореф. дис... канд. наук держ. упр. Київ, 2016. 20 с.
9. Мазій І. В. Державне регулювання розвитку волонтерської діяльності в Україні щодо посилення обороноздатності держави: автореф. дис... канд. наук держ. упр. Хмельницький, 2019. 20 с.
10. Петренко І. В. Організаційно-методичні основи удосконалення підготовки спортивних волонтерів в системі проведення змагань: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту. Харків, 2018. 20 с.
11. Бойко І. В. Добровольча діяльність в олімпійському спорті: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту. Київ, 2018. 20 с.
12. Юрченко І. В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні: автореф. дис... канд. соц. наук. Київ, 2009. 16 с.
13. Стрельнікова О. О. Інституціоналізація добровільної діяльності в умовах сучасного українського суспільства: автореф. дис... канд. соц. наук. Харків, 2009. 20 с.
14. Проценко О. О. Волонтерські практики в умовах

- вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації: автореф. дис... канд. соц. наук. Харків, 2021. 20 с.
15. Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. М. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. К, 1999. 122 с.
  16. Чухрай М. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні: реалії та перспективи. Соціологічні студії, 2013. № 1. С. 104-108.
  17. Білич І. О. Мімікрія волонтерського руху в Україні. Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки, 2013. Т. 18. Вип. 2(2). С. 156-163.
  18. Яновська О.В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні: безпековий вимір. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2017. Вип. 1/2 (33/34). С. 80-83.
  19. Резнік О. С. Членство у громадських організаціях як кооперативна практика. Український соціум, 2009. №2 (29). С. 22-33.
  20. Горелов Д.М., Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. Київ. 2015. 36 с.
  21. Паськова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. Український соціум, 2016. 2(57). С. 25-40.
  22. Авуєва І. Соціальний портрет членів соціальних рухів, громадських організацій та політичних партій. Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг К.: Інститут соціології НАН України, 2003. С. 283-291.
  23. Хижняк О. В. Волонтерська діяльність як толерантна соціальна практика. Социальные технологии: Актуальные вопросы теории и практики. 2009. Вып. 42. С. 218-224.
  24. Вайнілович Н. А. Волонтерський рух у сучасному українському суспільстві: мотиваційний аспект. Методологія теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 2010. № 2. С. 407-410.
  25. Проценко О. А. Волонтерская деятельность как основа формирования социального капитала личности. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, 2017. Вип. 38. С. 61-67.
  26. Погрібна В. Л. Волонтерський рух як ознака змін у ментальності українців. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, 2016. №1. С. 196-202.
  27. Кокорський В. Ф., Кокорська О. І. Динаміка генералізованої довіри і волонтерство в Україні після революції гідності. Політичне життя. 2018. №3. С. 96-100. DOI <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.3.16>
  28. Cleveland J. Complexity theory. Basic concepts and application to systems thinking. Innovation For Communities. 1994. URL: <https://www.slideshare.net/johnncleveland/complexity-theory-basic-concepts> (Last accessed: 20.05.2021)
  29. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев, 2002. 437с.
  30. Бевзенко Л. Интегративная концепция социальной напряженности – методология, концептуальная схема, прагматика. Социология: теория, методы, маркетинг. 2018. №3. С. 43-74. (Частина 1); 2018. №4. С. 73-104 (Частина 2.).
  31. Обліковано 1 465 654 внутрішньо переміщені особи (26 квітня 2021). Міністерство соціальної політики України. <https://www.msp.gov.ua/news/19965.html> (дата звернення: 20.05.2021).
  32. У Мінветеранів назвали кількість людей в Україні зі статусом учасника бойових дій)18 лютого 2021). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-donbas-uchasnyky-bojovi-diyi-status/31109641.html> (дата звернення: 20.05.2021).
  33. В Україні налічується 2,7 мільйона працюючих пенсіонерів - ПФУ (8 лютого 2021). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3186563-v-ukraininalicuetza-27-miljona-pracuucih-pensioneriv-pfu.html#:~:text=%C2%AB%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%201%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%8F%202021,%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B2%203%20507%2C51%20%D0%B3%D1%80%D0%BD>
  34. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами червень 2020. URL: <https://iom.org.ua/ua/zvit-nacionalnoyi-systemy-monitoringu-sytuaciyi-z-vnutrishno-peremishchenymi-osobamy-cherven-2020> (дата звернення: 20.05.2021)
  35. Gullahorn J.R. & Gullahorn, J.E. An extension of the U-curve hypothesis, Journal of Social Issues, (1963). №19, P. 33-47.
  36. Проценко О. О. Образ внутрішньо переміщених осіб в медійному дискурсі : критичний дискурс-аналіз повідомлень ЗМІ. Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. 2018. Т. 23. Вип. 1 (30). С. 122–130.
  37. Злобіна О. Г., Бурковський П. А. Як здійснити трансфер реципієнтів у стан донорів: перспективи змін у спільнотах, породжених війною. Породжені війною спільноти як соціальні донори і реципієнти. Матеріали міждисциплінарного наукового семінару 25 березня 2021 року. Київ. 2021. <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/pvsysdir.pdf> (дата звернення: 20.05.2021)
  38. Парашевин М. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992-2020. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2020. Вип. 7(27). С. 441-546.
  39. Марценюк Т., Квіт А. Залучення ветеранів до громадського і політичного життя: шлях від військових перемог до особистих (соціологічне дослідження) URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17840/Bez_broni_2019-09-16_13-19.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.05.2021)
  40. Басій Р. М. Сприйняття посттравматичного стресового розладу в Україні: аналіз диспозитивів сайту новин «Цензор.нет». Наукові записки НаУКМА. Соціологія. 2020. Том 3. С. 49-56.
  41. Бурдье П. Структуры, habitus, практики. Современная социальная теория: Бурдье, Гидденс, Хабермас. Новосибирск. 1995. С.17-26.

Любовь Бевзенко

доктор социологических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела социальной психологии Института социологии НАН Украины, ул. Шелковичная, 12, Киев, 01021, e-mail: lbevzenko@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0002-4020-1937

Елена Злобіна

доктор социологических наук, профессор, заведующая отделом социальной психологии Института социологии НАН Украины, ул. Шелковичная, 12, Киев, 01021, e-mail: ezlobina@ukr.net, ORCID ID orcid.org/0000-0003-2593-788X

ВОЛОНТЕРСТВО В УСЛОВИЯХ ИНСТИТУЦИОННЫХ И СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ: ГЕНЕЗИС И АГЕНТНОЕ ВЛИЯНИЕ

Генезис волонтерства как источника социальной агентности в условиях общественной напряженности и кризисных ситуаций смещает исследовательское внимание от его рассмотрения как деятельности, которая поддерживает работу официальных структур, к рассмотрению волонтерства как самодостаточной активности по решению насущных задач, стоящих перед обществом в ситуациях социальной нестабильности и институциональной неустойчивости. В качестве исследовательской перспективы избрана парадигма сложности, которая предлагает взгляд на общественные процессы сквозь призму нелинейной системной динамики. Основа концептуальной рамки исследования – выделение двух механизмов социальных изменений – организационного и самоорганизационного. Процессы социальной самоорганизации выявляют себя в кризисные моменты жизни общества через деятельность мощных волонтерских сообществ, которые становятся агентами изменений за счет своей эмерджентности. Характеристиками таких волонтерских сообществ является их аттрактивность, процессуальность и специфическая иерархичность, которая имеет лидерскую основу. Генезис сообщества волонтеров рассматривается в контексте социоструктурных изменений. На примере взаимодействия волонтеров с сообществами вынужденно переселенных лиц и участников боевых действий показано, что сообщества доноров и реципиентов взаимосвязаны в собственном развитии. Выделены особенности динамики агентности волонтерства в кризисных условиях, которая определяется соотношением самоорганизационных и организационных механизмов на различных этапах кризисных ситуаций. С начала кризиса самоорганизационные структуры выступают активными самостоятельными агентами, однако по мере усиления институциональной составляющей инициатива по восстановлению общественного порядка постепенно переходит к организационным структурам, роль агентности самоорганизационных структур уменьшается. Снижение энергетического потенциала агентности волонтерства связано и с внутренними перестройками, и с адаптацией сообществ, возникших в момент кризиса и бывших главными адресатами помощи. Однако этот потенциал может быстро восстанавливаться на фоне новых вызовов (например пандемии) и неготовности реагировать на ситуацию со стороны организационных структур.

Ключевые слова: агентность, волонтерство, самоорганизация, социальные изменения, социальные общности.

Lubov Bevzenko

Senior Researcher, Leading Researcher of the Department of Social Psychology, Institute of Sociology National Academy of Science of Ukraine, 12 Shovkovychna st., Kyiv, 01021, Ukraine e-mail: lbevzenko@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0002-4020-1937

Olena Zlobina

Doctor of science (sociology), Full professor, Head of department of Institute of Sociology National Academy of Science of Ukraine, 12 Shovkovychna st., Kyiv, 01021, Ukraine e-mail: ezlobina@ukr.net, ORCID ID orcid.org/0000-0003-2593-788X

VOLUNTEERING UNDER INSTITUTIONAL AND STRUCTURAL CHANGE: GENESIS AND AGENT INFLUENCES

The genesis of volunteering as a source of social agency in conditions of social tension and crisis situations shifts research attention from considering volunteering as an activity that supports the work of official structures, to considering it as a self-sufficient activity in solving urgent problems facing society in situations of social instability and institutional instability. As a research perspective, the complexity paradigm is chosen, which offers a

view of social processes through the prism of nonlinear system dynamics. The basis of the conceptual framework of the study - the allocation of the two mechanisms of social change – organizational and self-organizational. The processes of social self-organization reveal themselves in the crisis moments of the life of society through the activities of powerful volunteer communities, which become agents of change due to their emergence. The characteristics of such a volunteer community are their attractiveness, procedurality and specific hierarchy, which has a leadership basis. The genesis of the community of volunteers is viewed in the context of socio-structural changes. Using the example of the interaction of volunteers with the communities of internally displaced persons and combatants, it is shown that the communities of donors and recipients are interconnected in their own development. The features of the dynamics of volunteering agency in crisis conditions are determined, which depend on the ratio of self-organizing and organizational mechanisms at different stages of crisis situations. Since the beginning of the crisis, self-organizing structures have been active independent agents, however, as the institutional component strengthens, the initiative to restore public order is gradually shifting to organizational structures and the role of agency in self-organizing structures decreases. A decrease in the energy potential of a volunteering agency is associated with internal restructuring and adaptation of communities that arose at the time of the crisis and were the main recipients of assistance. However, this potential can recover quickly against the background of new challenges (eg pandemic) and unwillingness to respond to the situation by the organizational structures.

Keywords: *agency, volunteering, self-organization, social change, social communities.*

References

- About volunteering. Law of Ukraine of 19.04.2011 № 3236-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2011, № 42, ст.435 [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (Accessed: 20.05.2021) [in Ukrainian]
- Bondarenko, T. P. (2008) Organization of volunteer work of future social educators in a higher education institution, Abstract of Ph.D. dissertation, Pedagogy, Institute of Educational Problems under NAES of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian]
- Lyakh, T. L. (2009) Socio-pedagogical activity of student volunteer groups. Abstract of Ph.D. dissertation. Pedagogy. Luhansk Taras Shevchenko National University, Luhansk, Ukraine [in Ukrainian]
- Chervonenko, K. S. (2019) Formation of readiness of future social workers to the organization of volunteer activity of student's youth. Abstract of Ph.D. dissertation, Pedagogy, Bogdan Khmelnytsky Melitopol state pedagogical university, Melitopol, Ukraine [in Ukrainian]
- Govorukha, N. O. (2021) Socio-pedagogical conditions for the development of the volunteer movement in Ukraine (end of XX - beginning of XXI century), Abstract of Ph.D. dissertation, Pedagogy, University of Educational Management NAES of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian]
- Vashkovych, V. V. (2018) Administrative and legal support of volunteering as a component of the social function of the state. Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine [in Ukrainian]
- Sirko, V. S. (2018) Administrative and legal support of volunteering in Ukraine, Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine [in Ukrainian]
- Golub, V. L. (2016) Volunteer activity in the system of relations between the state and society, Abstract of Ph.D. dissertation, Governance, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian]
- Mazi, I. V. (2019) State regulation of the development of volunteer activity in Ukraine to strengthen the state's defense capabilities. Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytskyi, Ukraine [in Ukrainian]
- Petrenko, I. V. (2018) Organizational and methodological bases of improving the training of sports volunteers in the system of competitions. Abstract of Ph.D. dissertation, Physical Education and Sport, Kharkiv state academy of physical culture, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian]
- Boyko, I. V. (2018) Volunteering in Olympic sports, Abstract of Ph.D. dissertation, Physical Education and Sport, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv [in Ukrainian]
- Yurchenko, I. V. (2009) Institutionalization of the volunteer movement in Ukraine. Abstract of Ph.D. dissertation, Sociology, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian]
- Strelnikova, O. O. (2009) Institutionalization of charitable activity in the conditions of modern Ukrainian society. Abstract of Ph.D. dissertation, Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian]
- Protsenko, O.O. (2009) Volunteer practices in the conditions of forced migration in modern Ukraine: factors and consequences of actualization, Abstract of Ph.D. dissertation, Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian]
- Vainola, R. Kh., Kapska, A. Y. & Komarova, N. M. (1999) 'Volunteer Movement in Ukraine: Trends in Development'. Kyiv: Akadempres [in Ukrainian]
- Chukhrai, M. (2013) 'Institutionalization of the volunteering in Ukraine: contemporary situation and Perspectives' *Sociological studios* 2(1). 104-108 [in Ukrainian]
- Bilych, I. O. (2013) 'Mimicry of the volunteer movement in Ukraine' *Odesa National University Herald. Series: Sociology and Politics*. 18, N2(2), 156-163 [in Ukrainian]
- Yanovska, O. V. (2017) 'Institutionalization of the volunteer movement in Ukraine: security dimension' *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. 1/2(33/34), 80-83 [in Ukrainian]
- Reznik, O. S. (2009) 'Membership in social organizations as cooperative practice' *Ukrainian society*, 29(2), 22-33

- DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2009.02.022> [in Ukrainian]
20. Horielov, D. M., Korniiivskiy, O. A. (2015) Volunteerism: world experience and Ukrainian civil practice: analytical report. Kyiv: The National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian]
  21. Pankova, O. V., Kasperovych, O. Yu. & Ishchenko, O. V. (2016) 'The development of volunteer activity in Ukraine as a demonstration of civil society social resources activation: specificity, problems and perspectives' *Ukrainian society* 2 (57), 25-40 DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025> [in Ukrainian]
  22. Avueva, I. (2009) 'Social portrait of members of social movements, public organizations and political parties' *Ukrainian Society - 2003. Sociological Monitoring*. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Sociology, Kyiv [in Ukrainian]
  23. Khyzhnyak, O. V. (2009) 'Volunteering as a tolerant social practice' *Social technologies: topical questions of theory and practice*. 42, 218-224 [in Ukrainian]
  24. Vainilovych, N. A. (2010) 'Volunteer movement in modern Ukrainian society: motivational aspect'. *Methodology, theory and practices of sociological analyses of contemporary society*, pp. 407-410 [in Ukrainian]
  25. Protsenko, O. A. (2017) 'Volunteer activity as a basis for the formation of social capital of the individual'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Sociological Studies of Contemporary society: methodology, theory, methods*, vol. 38, 61-67 [in Ukrainian]
  26. Pogribna, V. L. (2016) 'Volunteer motion as sign of changes is in mentality of Ukrainians', The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology, 1(28), pp. 196-202. DOI: doi: 10.21564/2075-7190.28.64046 [in Ukrainian]
  27. Kokorsky, V. F. & Kokorskaya, O. I. (2018) 'Dynamics of generalized trust and volunteering in Ukraine after the revolution of dignity' *Political life*, 3. 96-100. DOI <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.3.16> [in Ukrainian]
  28. Cleveland, J. (1994) Complexity theory. Basic concepts and application to systems thinking. Innovation For Communities [online]. Available at: <https://www.slideshare.net/johncleveland/complexity-theory-basic-concepts> (Last accessed: 20.05.2021)
  29. Bevzenko, L. D. (2002) 'Social self-organization. Synergetic paradigm: possibilities of social interpretations' *National Academy of Sciences of Ukraine*, Kiev, Ukraine [in Russian]
  30. Bevzenko L. (2018) 'Integrative concept of social tension – methodology, conceptual scheme, pragmatics' *Sociology: Theory, Methods and Marketing*. 3. 43-74. (Part 1), 4. pp. 73-104. (Part 2) [in Ukrainian]
  31. The official site of Ministry of Social Policy of Ukraine (2021) '1,465,654 internally displaced persons were registered' [online]. Available at: www.msp.gov.ua/news/19965.html (Accessed 20 May 2021) [in Ukrainian]
  32. Radio Svoboda. (2021) The Ministry of Veterans named the number of people in Ukraine with the status of a participant in hostilities [online]. Available at: www.radiosvoboda.org/a/news-donbas-uchasnyky-boyovi-diyi-status/31109641.html (Accessed 20 May 2021) [in Ukrainian]
  33. Ukrinform (2021) 'There are 2,7 million working pensioners in Ukraine - PFU' [online]. Available at: www.ukrinform.ua/rubric-economy/3186563-v-ukraininalicuetza-27-miljona-pracuucih-pensioneriv-pfu.html#:~:text=%C2%AB%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%201%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%8F%202021,%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B2%203%20507%2C51%20%D0%B3%D1%80%D0%BD (Accessed 20 May 2021) [in Ukrainian]
  34. International organization for migration (2020) «Report of the national system for monitoring the situation of internally displaced persons June 2020» [online]. Available at: <https://iom.org.ua/ua/zvit-nacionalnoyi-systemy-monitoryngu-sytuaciyi-z-vnutrishno-peremishchenymy-osobamy-cherven-2020> (Accessed 20 May 2021) [in Ukrainian]
  35. Gullahorn, J. R. & Gullahorn, J. E. (1963) 'An extension of the U-curve hypothesis', *Journal of Social Issues*. 19. 33-47.
  36. Protsenko, O. O. (2018) 'The image of internally displaced persons in media discourse: a critical discourse analysis of media reports'. *Odesa National University Herald. Series: Sociology and Politics*. T. 23. vol. 30(1), 61-67 [in Ukrainian]
  37. Zlobina, O. G. & Burkovsky, P. A. (2021). 'How to transfer recipients to the state of donors: prospects for change in communities caused by war' War-generated communities as social donors and recipients [online]. Available at: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/pvysydir.pdf> (Accessed 20 May 2021) [in Ukrainian]
  38. Parashchevyn M. (2020) 'Results of national annual monitoring surveys 1992-2020'. *Ukrainian Society: Monitoring of social changes*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Sociology 7(27), 441-546 [in Ukrainian]
  39. Martsenyuk, T. & Kvit A. (2019) Involvement of veterans in public and political life: the path from military victories to personal (sociological study) [online]. Available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17840/Bez_broni_2019-09-16_13-19.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Accessed 20 May 2021) [in Ukrainian]
  40. Basiy, R. M. (2020) 'Perception of post-traumatic stress disorder in Ukraine: a dispositive analysis of the news website Censor.net' *NaUKMA Research Papers. Sociology*. T. 3, pp. 49-56 [in Ukrainian]
  41. Bourdieu, P. (1995) Structures, habitus, practices. Modern Social Theory: Bourdieu, Giddens, Habermas. Novosibirsk [in Russian]